

nice. Podsjećajući na iznimnu vrijednost Silićeva bavljenja tekstom (koje je ukoričeno u knjizi znakovita naslova *Od rečenice do teksta*), Pranjić – u izravnu obraćanju – na svoj osebujan način veli i ovo:

“Dragi Jozo, Silke, ovom jubilejskom zgodom hotio bih te na-go-vo-ri-ti, tj. osloviti, pretresajući do TRI TVOJE VRLINE:

PRVA ti je, ujedno i MANA?! ma brte dragi: TI nikome ne umiješ rijeti JOK!

(...)

A TREĆA TI VRLINA – u tvome ponašanju: dar i moć EMPATIJE! (...)” (str. 41–42).

Probirući tek dvije od vrlina profesora Josipa Silića, ne možemo prešutjeti

činjenicu da je kao vrstan predavač nesebično podržavao i podupirao pokretanje studija kroatistike na Filozofskome (tada Pedagoškom) fakultetu u Rijeci. Tako su i riječki studenti – dodiplomski, kasnije i poslijediplomski, magistrandi i doktorandi – imali sreću da se nađu, Pranjićevim riječima, među *klijentelom* koja se obilato *okorištavala* vrlinama profesora Silića.

Takvu je čovjeku i znanstveniku zacijelo sasvim primjeren rođendanski dar zbornik radova njegovih studenta, kolega i prijatelja, zbornik koji je svojom tematskom raznolikošću ujedno na simboličan način ocrtao i *raspone* suvremene hrvatske filološke misli.

Lada Badurina

O PASIVU U HRVATSKOM JEZIKU

Branimir Belaj
PASIVNA REČENICA

(Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera,
Filozofski fakultet, Osijek 2004.)

Pod pojmom *pasiv* većina hrvatskih gramatika (i njihovih korisnika) podrazumijeva gramatičku kategoriju prepoznatljivu po specifičnom morfološkom obliku pasivnoga predikata. No, osim ovoga gramatičkoga pasiva, u knjizi ćemo Branimira Belaja, docenta na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta u Osijeku, **Pasivna rečenica**, u izdanju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta

Josipa Jurja Strossmayera iz Osijeka, naći i objašnjenje i oprimjerenje preostalih triju jednako vrijednih, ali u opisima (potpuno) zanemarenih pasivnih rečeničnih ustrojstava: leksički, adjektivni i verbalni pasiv.

Tako ćemo uz opširan *Uvod* u kojemu autor postavlja teze od kojih će krenuti u svojim opisima, u poglavlju *Gramatički pasiv* naći kriterije za odredbu i definiranje

pasiva, mogućnosti iskazivanja vršitelja radnje, ali i primjere dosadašnjih opisa pasiva u hrvatskim gramatikama, s posebnim naglaskom na generativnom pristupu pasivnim rečenicama, te, nedovoljno istraženu, komunikacijsku vrijednost pasiva.

Leksičke pasivne rečenice Belaj je podijelio prema načinu iskazivanja pasivne situacije na: adverbijalni, nominativno-kvalitativni, perceptivni, perceptivno-posesivni pasiv te posesivni pasiv.

Adjektivni i verbalni pasiv konstrukcije su u kojima «pasivno značenje može biti ostvareno još dvjema gramatičkim kategorijama kao temeljom pasivne predikacije – *pridjevom i glagolom...*» (Branimir Belaj, **Pasivne rečenice**; u daljnjem tekstu: Belaj, str. 142), i u suvremenom su hrvatskom jezikoslovlju prvi puta opisane.

Poglavlje *Pasiv kao radijalna kategorija* rezultat je činjenice da je problem izricanja pasiva u hrvatskom jeziku autor gledao kroz vizure triju sintaktičko-semantičkih teorija: kognitivne gramatike, gramatike semantičkih uloga i referencije te generativne gramatike zadržavajući pritom većinu tradicionalnoga sintaktičkog nazivlja. Naime, kognitivna teorija na kategorije gleda kao na otvorene skupove, bez stabilnih granica, koji se međusobno isprepliću, a sastoje se od središnjih ili prototipnih članova, odnosno onih »koji posjeduju najveći broj konvencijom zadanih temeljnih obilježja neke kategorije» (Belaj, str. 147), te rubnih ili perifernih članova koji imaju manje temeljnih obilježja, «a uvjetovani su raznim semantičkim ekstenzijama jednoga ili više prototipnih obilježja» (Belaj, str. 147). Radijalne su kategorije,

više ili manje izmijenjene, inačice središnjih primjera, a njihovo je shvaćanje i tumačenje rezultat jezičnih i izvanjezičnih fenomena, odnosno dinamične su i zamjenjive.

U *Zaključku*, kojemu slijede *Izvori* i veći popis radova ponajviše o suvremen(ij)im lingvističkim pristupima i teorijama, autor je sažeo građu knjige još jednom ističući važnost kognitivno-funkcionalnih pristupa lingvistici u odnosu na objektivistički, «morfosintaktocentrički» pristup zastupljen kako u starijoj, tako i u novijoj hrvatskoj jezikoslovnoj praksi.

U svjetlu kognitivističke teorije autor pristupa gramatičkom pasivu, koji podrazumijeva prototipne pasivne konstrukcije, a dijeli ih na dvije vrste pasivne predikacije: a) pomoćni glagol *biti* + glagolski pridjev trpni (perifrastični pasiv) i b) lični glagolski oblik + čestica *se*. Ovdje svakako valja izdvojiti autorovo opravdano inzistiranje na razlikovanju tzv. pasivnih «*se* konstrukcija» (*Kuća se smatra dovršenom.*) od obezličenih «*se* konstrukcija» (*Kuću se smatra dovršenom.*) koje je hrvatska normativna sintaksa prihvatila tek u posljednjih dvadesetak godina jer su dugo bile smatrane nepotrebnim utjecajem stranoga jezika.

Uz postojanje glagolskoga pridjeva trpnoga, odnosno ličnoga glagolskoga oblika + čestica *se*, pasiv prepoznajemo, kako navodi literatura, i po kriteriju $S = T$, odnosno izjednačavanje subjekta s trpiteljem radnje. Što se, pak, vršitelja radnje tiče, on se u pasivnim rečenicama rijetko iskazuje, «a i kad se konkretizira, on je /.../ na najnižem stupnju fokusiranosti, što je u skladu s jednom od temeljnih funkcionalnih karakteristika pasiva» (Belaj, str. 53). Branimir Belaj u

poglavlju *Mogućnosti iskazivanja vršitelja radnje* (str. 53-62) daje opis i primjere za već poznata morfološka sredstva i tipove izricanja vršitelja radnje u pasivnim rečenicama (instrumental bez prijedloga, od + genitiv, po + lokativ), ali upozorava i na činjenicu da «postoje pasivne rečenice kod kojih prepoznavanje vršitelja radnje nije tako jednostavno, barem ne preko znanja o jeziku, rečenice gdje je vršitelj uvjetovan izvanjezičnim znanjem – znanjem o svijetu» (Belaj, str. 60), kao što je rečenica *Za vrijeme mandata predsjednika Tuđmana u Hrvatskoj je stvoreno mnogo političkih stranaka*.

Pregledom izricanja pasiva u hrvatskim gramatikama od Bartola Kašića do *Sintakse hrvatskoga književnog jezika* Radoslava Katičića (str. 75-81) Belaj zaključuje da je većina gramatika ostala na gramatičkom opisu prototipnih tipova pasivnih rečenica ne uključujući dovoljno semantičke sastavnice, vjerojatno i zbog činjenice da su primjeri u gramatikama preuzeti iz književnosti, dok su ostali stilovi standardnoga jezika, u kojima je pasivna rečenica vrlo živa, prilično zapostavljeni.

U većini se gramatika hrvatskog jezika, u skladu s načelima generativne gramatike, na pasiv gleda kao na preobliku (transformaciju), odnosno svaka pasivna rečenica, koju vidimo na površinskom ustrojstvu, u svom dubinskom ustrojstvu kao ishodište ima aktivnu rečenicu. No, kognitivni pristup jeziku «negira postojanje apstraktnih dubinskih ustrojstava i smatra da sve što je bitno za valjanu interpretaciju rečenice vidljivo iz jednog – površinskog ustrojstva» (Belaj, str. 83), iz čega proizlazi da kognitivna gramatika na pasivnu rečenicu ne gleda kao na rečenicu nastalu pasivnom preoblikom iz aktivne, odnosno

da aktivna i pasivna rečenica nisu značenjski jednakovrijedne.

Neovisnost je pasivne rečenice u odnosu na aktivnu Branimir Belaj objasnio u poglavlju *Komunikacijska funkcija pasiva* (str. 81-92) gdje, opet slijedeći postulate kognitivne gramatike, teorijom i primjerima pokazuje da postoje situacije u kojima je, zbog ljudskoga poznavanja izvanjezične stvarnosti, zalihosno iskazivati vršitelja radnje, koji je obavezan u aktivnim rečenicama. Autor objašnjava i oprimjeruje tri vrste zalihosti: jezičnokontekstualnu, enciklopedijsku i jezičnokonceptualnu, te navodi i primjere u kojima pasivne rečenice ne možemo zamijeniti aktivnima (npr. *Čelo i vrat su mu naborani. // ???Vrijeme mu je naboralo čelo i vrat.*) čime se potvrđuje samostalnost te komunikacijska vrijednost (i važnost) pasivne rečenice.

Osnovna je teza Belajeve knjige opisati pasiv kao semantički motivirano sintaktičko ustrojstvo. U poglavlju smo o gramatičkom pasivu vidjeli da većina suvremenih gramaika na pasiv gleda kao na sintaktičko-semantičku kategoriju koju prepoznajemo kroz karakteristična morfološka sredstva.

Leksički pasiv pripada perifernim, neprototipnim pasivnim ustrojstvima upravo zbog dokidanja unaprijed postavljenih gramatičkih sredstava za ostvarivanje pasivne predikacije, a podrazumijeva «postojanje posebnih i raznovrsnih leksičkih sastavnica kao širokoga i otvorenoga okvira pasivizacije» (Belaj, str. 111). U leksičkom je pasivu «naglasak na pasivnom ustrojstvu cijele rečenice, na osobitom ustroju i odnosu svih rečeničnih dijelova kako na sintaktičkom, tako i na semantičkom

polju /.../ svaki tip leksičkih pasivnih rečenica umjesto osobitih morfoloških oznaka, sadrži posebne izraze koji moraju tvoriti predikat da bi rečenica bila pasivna...» (Belaj, str. 140). Problem, ali i zanimljivost leksičkoga pasiva predstavlja činjenica da u takvoj rečenici ne postoje karakteristična i stalna morfološka sredstva koja bi upućivala da se radi o pasivnoj konstrukciji, već u takvim rečenicama uz gramatičko treba uzeti u obzir i leksičko značenje svake riječi (npr. *Tomislavov trg od ranih jutarnjih sati također je bio pod opsadom zelenih. Nogometaši Istre posljednjih su dana bili uglavnom metom kritika hrvatske sportske javnosti*).

Veliku važnost u leksičkom pasivu imaju tzv. semantički operatori koji uspostavljaju značenjsku vezu između subjekta/trpitelja, glagolske imenice i nesročnoga atributa/vršitelja. Autor, nadalje, na primjerima objašnjava na koji način tri vrste semantičkih operatora (sublokativni i intalokativni prijedlozi (*pod, u*), imenice (*objekt, meta, predmet, cilj*)) te glagoli s obaveznom akuzativnom rekcijom (*pretrpjeti, dobiti, imati*)) sudjeluju u pet spomenutih vrsta leksičkoga pasiva.

Adjektivni i verbalni pasiv, kao i leksički, pripadaju perifernim pasivnim konstrukcijama. Naime, niti ove dvije vrste pasiva ne nose u sebi «gramatičke signale» pasivizacije već se kod tih «konstrukcija radi zapravo o sintaktički aktivnim rečenicama u kojima se, izborom dviju vrsta riječi kao pasivnih predikata, očituje pasivno značenje» (Belaj, str. 142).

U adjektivnom pasivu vrsta riječi koja nosi «pasivnost» je pridjev (npr. *Zemlja je suha od jakoga sunca. // Zemlja je isušena*

od jakoga sunca.), dok je u verbalnom pasivu, koji je u komunikaciji rjeđi od adjektivnoga, to glagol (npr. *Autobus vozi. // Netko vozi autobus.*). Problem da je u rečenici *Autobus vozi.* moguća i pasivna (*Netko vozi autobus.*) i kvalitativno-generična interpretacija (*Autobus može voziti.*) autor rješava umetanjem konkretizatora (*jučer, prije dvije godine...*) čime se otklanja dvosmislenost, odnosno signalizira pasivnost.

Knjiga Branimira Belaja **Pasivna rečenica** svojevrsna je monografija u kojoj je autor uzimajući u obzir pristup pasivu koji postoji u suvremenom hrvatskom jezikoslovlju problemu pasivizacije prišao na nov(iji) i zanimljiv(iji) način, ponajviše se oslanjajući na postavke kognitivno-funkcionalnih pravaca u lingvistici.

Ovdje svakako valja izdvojiti poglavlja *Leksički pasiv te Adjektivni i verbalni pasiv* u kojima autor zorno pokazuje (i dokazuje) da «znakom pasivne situacije ne moraju biti samo uobičajene morfološke oznake pasivnoga predikata, već da pasivno značenje može biti signalizirano i drugim gramatičkim kategorijama, ukoliko one ispunjavaju određene uvjete i ukoliko omogućavaju uspostavu kriterija pasivizacije» (Belaj, str. 142). U vezi s tim, možemo zaključiti da je Belaj uspio potvrditi osnovnu tezu knjige da je pasiv semantički uvjetovano sintaktičko ustrojstvo, otvoreno prema drugim gramatičkim kategorijama pomoću kojih ostvaruje pasivna značenja. No, ostaje nam čekati kada će ova teza zaživjeti i u suvremenim hrvatskim gramatičkim priručnicima.

Anastazija Vlastelić